

Disciplina clericalis

O COM VIURE AMB SAVIESA

Pere Alfons



Disciplina clericalis

Disciplina clericalis

O COM VIURE AMB SAVIESA

Pere Alfons

Traducció de Mercè Puig, Maria Antònia Fornés,
Ana Gómez Rabal, Catalina Monserrat, Salvador Iranzo,
Carlos Prieto, Joan Maria Jaime i Anahí Álvarez

Coordinació, introducció i notes de Maria Antònia Fornés
i Mercè Puig



UNIVERSITAT DE
BARCELONA

Edicions

Filologia UB
BIBLIOTECA

Scientiae magistro atque uitae

Sumari

Introducció	13
Pere Alfons	13
Vida	13
Obra	20
La <i>Disciplina clericalis</i>	24
Propòsit didàctic i títol	24
Contingut i fonts	27
Estructura	37
Fortuna i pervivència	44
Sobre la traducció.	53

«DISCIPLINA CLERICALIS»

Pròleg	59
<i>El temor a Déu</i>	61
<i>La hipocresia</i>	61
<i>La formiga, el gall i el gos</i>	62
I. L'exemple del mig amic	62
II. L'exemple de l'amic de veritat.	63
<i>El consell</i>	66
<i>El cràpula</i>	67
<i>La saviesa</i>	67
<i>El silenci</i>	68
III. L'exemple dels tres poetes	69
IV. L'exemple del mul i la guineu.	70
<i>La veritable noblesa</i>	71
<i>Les set arts, les set destreses i les set virtuts</i>	72
<i>La mentida</i>	72

v. L'exemple de l'home i la serp	74
vi. L'exemple del poeta i el geperut	74
vii. L'exemple del clergue que entra a una taverna	75
viii. L'exemple de la veu d'un mussol	76
ix. L'exemple del veremador	78
x. L'exemple del llençol	79
xi. L'exemple de l'espasa	80
xii. a) L'exemple del rei i del seu contador d'històries.	81
b) L'exemple del camperol	82
xiii. L'exemple de la gosseta que plorava.	83
xiv. L'exemple del pou	85
xv. L'exemple dels deu cofres.	88
xvi. L'exemple de les alfàbies d'oli	91
xvii. L'exemple de la serp d'or	94
<i>La companyia de desconeguts</i>	96
<i>Seguir els camins principals</i>	96
xviii. a) L'exemple de la sendera	96
b) L'exemple del gual	96
xix. L'exemple de dos homes de ciutat i un de camp	98
xx. L'exemple de l'aprenent del sastre del rei, anomenat Nedui	99
xxi. L'exemple dels dos joglars	101
<i>El generós, l'avar i el pròdig.</i>	102
<i>Les riqueses.</i>	102
xxii. L'exemple del camperol i l'ocellet	103
<i>La credibilitat dels llibres</i>	105
xxiii. L'exemple del llaurador, el llop i el judici de la guineu	105
<i>Acceptar i posar a prova els consells</i>	107
xxiv. L'exemple del lladre i el raig de lluna	107
<i>El consell</i>	108
<i>El benefici</i>	108
<i>El rei bo i el rei dolent</i>	109
xxv. L'exemple de Marià	109
xxvi. L'exemple dels dos germans i de les despeses del rei	111
<i>El tracte amb el rei</i>	112
<i>Les maneres a taula.</i>	113

xxvii. L'exemple del servent Maimon	115
<i>La inestabilitat dels afers mundans</i>	117
xxviii. L'exemple de Sòcrates (= Diògenes) i el rei	118
<i>El final de la vida</i>	119
xxix. L'exemple del fill assenyat del conseller del rei	120
xxx. L'exemple del lladre que es va dedicar a triar massa	122
xxxi. L'exemple del pastor i el tractant	123
<i>La mort</i>	123
xxxii. L'exemple del filòsof que passava per un cementiri.	124
<i>Paraules d'un mort</i>	124
xxxiii. L'exemple del sepulcre d'or d'Alexandre	124
xxxiv. L'exemple de l'ermità que alliçonava la seva ànima	125
<i>Altres dites d'ermitans</i>	126
<i>El temor a Déu</i>	126
Epíleg	126
Notes	127
Bibliografia	153
A mode d'epíleg.	165
Índex d'autors i obres citats.	167

Introducció

PERE ALFONS

Vida

De la vida de Pere Alfons, autor de la *Disciplina clericalis*, gairebé només sabem de cert el que ell mateix exposa a una altra de les seves obres, el *Dialogus*,¹ una obra de caràcter apologètic que escrigué per justificar la seva conversió al cristianisme. Els passatges, pocs i esparsos, que ens ofereixen alguna informació han estat, a més, objecte de males lectures o d'interpretacions falses. A això cal afegir les especulacions sense fonament que s'han formulat sobre la seva vida. En tot cas, el passatge que més dades ens forneix el llegim al primer pròleg:

Vaig ser batejat a la catedral de la ciutat d'Osca, en nom del Pare, del Fill i de l'Esperit Sant, sent purificat per les mans d'Esteve, bisbe gloriós i legítim d'aquesta ciutat. [...] Succeí això l'any 1106 del Senyor, l'any 1144 de l'era, en el mes de juliol,² en el dia de la festa dels apòstols Pere i Pau, d'on, per la veneració i el record d'aquell apòstol, vaig adoptar el nom de Pere. Va ser el meu padrí Alfons, gloriós emperador d'Espanya, que em tragué de

1 Citem el text llatí del *Dialogus* a partir de l'edició de Carmen Cardelle de Hartmann, Darko Senekovic i Thomas Ziegler. *Vid.* PETRUS ALFONSI (2018).

2 La festivitat dels apòstols Pere i Pau se celebra el 29 de juny. La menció al mes de juliol s'explica probablement perquè, segons el calendari romà tradicional, aquesta data s'indica prenent com a referència el mes de juliol: *dies tertius a. Kal. Iul.*, «el tercer dia abans de les calendes de juliol».

la sagrada font, per la qual cosa vaig afegir el seu nom al meu ja esmentat i em vaig posar el nom de Pere Alfons.³

Explica, doncs, que va rebre el baptisme a la catedral d'Osca i que oficià el sagrament el bisbe d'aquella ciutat, Esteve (1099-1130), del qual consta que fou mestre d'Alfons el Bataller, canonge de Jaca i que, en aquestes dates, ja era bisbe d'Osca. Va ser batejat el 29 de juny, festivitat de sant Pere i sant Pau, de l'any 1106, que correspon al 1144 de l'era hispànica, còmput emprat als regnes cristians de la península Ibèrica fins al segle xv. Li va fer de «pare espiritual» Alfons, gloriós emperador d'Espanya. En honor de la festivitat, prengué el nom de Pere i, en el del seu padrí, hi afegí el d'Alfons: es digué Pere Alfons, en llatí *Petrus Alfonsi*.⁴

Sembla clar que el seu padrí fou Alfons I d'Aragó, dit el Bataller, tot i que el títol d'emperador d'Espanya que li assigna no el va usar fins després del desembre del 1109, arran del seu matrimoni amb la reina Urraca de Castella, filla i hereva d'Alfons VI. La presència del títol es justifica perquè la redacció del *Dialogus*, font d'aquesta notícia, seria posterior a aquesta data.

3 *Dialogus*, prol. 1, 3. PETRUS ALFONSI (2018: 4):

Baptizatus in sede Oscensis ciuitatis in nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti, purificatus manibus Stephani, gloriosi et legitimi eiusdem ciuitatis episcopi. [...] Hoc autem factum est anno a natiuitate Domini mcvī, era mcxliiii mense Iulio, die natalis apostolorum Petri et Pauli. Vnde michi ob uenerationem et memoriam eiusdem diei et apostoli nomen quod est Petrus michi inposui. Fuit autem pater meus spiritualis Alfunsus, gloriosus Hispanie inperator, qui me de sacro fonte suscepit, quare nomen eius prefato nomini meo apponens Petrus Alfonsi michi nomen inposui.

4 La forma en genitiu, *Alfonsi*, amb què se'l denomina comunament, sembla procedir d'aquest passatge. La traducció del nom a les llengües vernacles es fa com si fos un nominatiu: Pere Alfons, i no Pere d'Alfons. De fet, Pere Alfons s'anomena ell mateix a l'inici de la *Disciplina clericalis* i d'una altra obra seva, l'*Epistola ad peripateticos*; els millors manuscrits d'ambdues obres presenten *Petrus Alfonsus* (aquest darrer nom amb diferents formes: *Alfunsus*, *Anfulsus*, *Andelfunsus*, etc.), amb els dos noms en nominatiu. Cf. BURNETT (1997: 68, nota 1).

Actualment aquest passatge, que, com hem dit, esdevé la font principal de notícies sobre el nostre autor, no presenta dubtes en relació amb les dades biogràfiques que hem comentat, però al llarg de la història, sovint per males lectures dels manuscrits que ens el transmeten, ha generat un cúmul d'informacions errònies, la més significativa de les quals referida a la seva data de naixement.⁵ En efecte, en alguns manuscrits, en lloc de la referència a l'any 1144 de l'era hispànica, es llegeix «l'any 44è de la meua vida»,⁶ la qual cosa va fer que es fixés la data del seu naixement l'any 1062, però aquesta data no té cap base, sinó que és segurament el resultat de la intervenció d'algun copista antic del *Dialogus*. De totes maneres, probablement naixé en una data propera a aquesta, si tenim en compte que la seva conversió al cristianisme es produí en l'edat adulta, segons es dedueix d'altres informacions incloses al mateix tractat, que més endavant detallarem.

Pel que fa al seu nom mentre fou jueu, ens el diu el propi autor també al *Dialogus*, obra composta en forma de diàleg entre ell mateix desdoblant en dos personatges, el d'abans de la conversió i el de després:

Vaig redactar el llibre en forma de diàleg per tal de fer-lo més entenedor al lector. En defensar les raons dels cristians, vaig usar el nom que tinc ara com a cristià; en presentar les raons de l'adversari per refutar-les, el nom que tenia abans del bateig, és a dir, Mošeh.⁷

5 A banda de la data de naixement, un altre punt en el qual han abundat els errors ha estat la ciutat on va ser batejat: Fernán Pérez de Guzmán, en el seu *Mar de istorias* (1512), confon Osca amb Osma i Alfons I el Bataller amb Alfons VI de Castella. L'autor del *Gran cronicón belga* llegí Osta i el feu germànic, i Vincent de Beauvais, a l'*Speculum historiale* (xxv, 118: *baptizatus sum in sede Ostiensis civitatis*), el va fer italià, d'Òstia. Cf. LACARRA (1991: 10, nota 4).

6 En llatí *aetatis meae anno quadragesimo quarto* en lloc de *era millesima centesima quadragesima quarta*. Segurament alterà el text un copista antic que no entengué la menció a l'era hispànica. NEDELCOU (1906) adverteix de l'error. També l'havia assenyalat J. Labourie en el pròleg a la seva edició del *Dialogus* de Colònia (1536), reproduïda a *Patrologia Latina* 157, París 1854, c. 537.

7 *Dialogus*, prol. 1, 6. PETRUS ALFONSI (2018: 6):

El seu nom era, doncs, Mošeh.⁸ Tanmateix, sovint se l'ha anomenat Mošeh Sefardí. L'origen d'aquest afegit a l'antropònim, transmès dels uns als altres sense que ningú indiqués d'on procedia, l'esbrina Riera i Sans,⁹ que segueix el fil de l'error fins a Gayangos,¹⁰ qui l'any 1860 fou el primer a designar-lo com a «rabbi Moseh Sefardí, de Huesca, por otro nombre Pedro Alfonso». Sefardí no volia ser res més que un gentilici que l'identifica com a procedent d'Hispania.

Desconeixem quina fou la ciutat natal de Pere Alfons, tot i que, per haver estat batejat a Osca (recuperada pels cristians al 1096), se l'ha fet natural d'aquesta ciutat.¹¹ Sobre això, no hi ha més indicis que l'esmentat bateig, i, per tant, podria haver nascut en qualsevol ciutat del nord d'al-Àndalus, com Saragossa (ocupada per les tropes cristianes l'any 1118) o Tudela (ocupada al 1119), com també ser originari del sud.¹² Certament, en rebre el baptisme podria haver-se trobat temporalment a Osca, servint, amb la seva ciència, el monarca que es prestà a fer-li de padrí.¹³ En tot cas, per diversos passatges del *Dialogus*, deduíem que rebé la seva educació religiosa en una ciutat amb una comunitat jueva prou gran per disposar

Librum autem totum distinxit per dialogum, ut lectoris animus promptior fiat ad intelligendum. In tutandis etiam Christianorum rationibus nomen, quod modo Christianus habeo, posui, in rationibus uero aduersarii confutandis nomen, quod ante baptismum habueram, id est Moysen.

8 Transcrivim les paraules hebrees al català d'acord amb el sistema de «transcripció rigorosa» de la *Proposta de transcripció de l'hebreu en textos escrits en català* (acord del 14 de juny del 2002 de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans). La transcripció de mots àrabs la fem d'acord amb el sistema de transcripció internacional. Agraïm a les Dres. Meritxell Blasco i Dolors Bramon el seu ajut en les transcripcions hebrees i àrabs, respectivament.

9 PERE ALFONS (2017: 15).

10 GAYANGOS (1860: 443).

11 Així, per exemple, l'obra de LACARRA (1996a) porta un títol ben significatiu en relació amb l'atribució d'un origen oscenc a Pere Alfons: *Estudios sobre Pedro Alfonso de Huesca*. Riera i Sans aporta arguments contraris a aquest origen a PERE ALFONS (2017: 16-17).

12 TOLAN (1993: 9; 1996b: 182).

13 Riera i Sans a PERE ALFONS (2017: 17).

d'una sinagoga i una escola pròpies.¹⁴ En efecte, el seu *alter ego* Mošeh, rememorant la vida de Pere Alfons abans de la conversió, ens explica que havia predicat a les sinagogues i havia exercit mestratge religiós:

Sé que en altre temps eres docte en els escrits dels profetes i en les paraules dels nostres doctors; que, des de la infància, observares amb zel la llei més que cap dels nostres coetanis; que oposaves a qualsevol adversari d'ella l'escut de la teva defensa; sé que a les sinagogues predicaves als jueus que no havien d'apartar-se mai de la seva fe, que instruïes els teus companys i que feies ser més instruïts els doctes.¹⁵

Sabem igualment que Pere Alfons posseïa coneixements fermes d'hebreu, de la Bíblia i del Talmud.¹⁶ Al pròleg del *Dialogus*, explica que entre els jueus el tenien per expert en els profetes i els doctors del judaisme, i també en diverses disciplines de les arts liberals:

Com era ben sabut pels jueus —que em coneixien amb anterioritat i em tenien per expert en els llibres profètics i en els dits dels doctors i en una part, tot i que no gran, de les arts liberals...¹⁷

Malgrat l'autolloança d'aquests passatges —tan pròpia de Pere Alfons com de molts escriptors del segle XII—, sembla que fou un mem-

¹⁴ TOLAN (1996a: XVIII; 1996b: 183).

¹⁵ *Dialogus*, prol. 2, 3. PETRUS ALFONSI (2018: 10):

Noui enim bene olim te ualere in scriptis prophetarum et uerbis nostrorum doctorum, a pueritia quoque super omnes coequeos tuos legis zelatorem fuisse et, si quis aduersarius esset, te illi defensionis clipeum opposuisse, Iudeis in sinagogis ne a sua unquam fide recederent predicasse, consocios docuisse, doctos in maius prouexisse.

¹⁶ TOLAN (1996a: XIX; 1996b: 183; 2014: 372). HASSELHOFF (2014) demostra que la familiaritat de Pere Alfons amb el Talmud era superior a la que podria esperar-se en un jueu educat a al-Àndalus.

¹⁷ *Dialogus*, prol. 1, 4. PETRUS ALFONSI (2018: 4):

Cumque notum esset Iudeis —qui me antea nouerant et probauerant peritum in libris prophetarum et dictis doctorum partem etiam, licet non magnam, habere omnium liberalium artium...

bre preeminent de la comunitat jueva, si més no pel que fa a la seva educació, la qual cosa explicaria que Alfons I participés en el seu bateig.¹⁸ S'ha pensat, fins i tot, que podria haver estat rabí.¹⁹

També en llengua àrab i en els textos àrabs, tant literaris com científics, havia rebut una bona formació, tot i que no pas excepcional si es compara amb el nivell andalusí de l'època.²⁰ La polèmica contra l'islam continguda en el llibre v del *Dialogus* no hauria estat possible sense un bon coneixement de l'Alcorà i de la literatura àrab difosa en la península Ibèrica.²¹ Certament, escrigué textos d'astronomia àrab en llatí, i la mateixa *Disciplina clericalis* conté materials àrabs i també n'és àrab la inspiració. El mateix Mošeh al-ludeix en el títol cinquè del *Dialogus* a aquesta formació:

En efecte, com he dit, sempre vas conversar i et vas educar amb ells [els sarraïns], llegeixes els seus llibres i entens la seva llengua.²²

Poc després del seu bateig es traslladà a Anglaterra, sense que en sapiguem els motius. S'ha especulat que es podria haver vist obligat a marxar a causa de la reacció que en la comunitat jueva provocà la seva conversió i també que el mogué el desig d'ampliar i difondre la seva cultura. Fos com fos, un manuscrit de la *Disciplina clericalis* conservat a Cambridge reporta que fou metge del rei Enric I (1100-1135).²³ Tot i ser

¹⁸ TOLAN (2014: 372).

¹⁹ De fet, al segle XIII, fra Ramon Martí, al seu *Pugio fidei* (tercia pars, distinctio III, cap. IV, pàg. 685), el qualificà de *Magnus Rabbi* o *magnus rabinus apud Iudaeos*. Molts estudiosos posteriors l'hi consideraran, com ja hem vist, per exemple, en GAYANGOS (1860: 443). SCHWAGMEIER (2014) demostra que coneixia bé la Bíblia hebrea, coneixement que podria reflectir la seva pràctica com a rabí.

²⁰ TOLAN (1996a: XVIII; 2014: 372).

²¹ PETRUZZI (2012: 94).

²² *Dialogus*, tit. 5, I. PETRUS ALFONSI (2018: 192):

Semper enim, ut dixi, cum eis [i. e. Saracenis] conuersatus et innutritus es, libros legisti, linguam intelligis.

²³ El manuscrit Cambridge, University Library, li.vi.11, fol. 95r (segle XIII) transmet aquest íncipit: *Dixit Petrus Amphulsus servus Christi Iesu Henrici primi regis Anglorum medicus*. Cf. TOLAN (1993: 213, nota 17; 2014: 374).

un testimoni tardà i insegur, és una dada possible. Alguns passatges de la *Disciplina*²⁴ evidencien que tenia coneixements de medicina, i en el *Dialogus*²⁵ incorpora arguments de física, que aleshores comprenia la medicina.

Del període d'estada a Anglaterra coneixem algunes de les relacions que hi establí, de les quals es pot deduir que hi va exercir el magisteri en astronomia. Així, al 1120,²⁶ l'astrònom anglès Walcher, abat de Malvern (Worcestershire), escriu la *Sententia de dracone*,²⁷ on es declara deixeble de Pere Alfons i exposa una *sententia* seva, un pensament o idea de Pere Alfons. Potser també fou deixeble seu Adelard de Bath, un dels pioners en la introducció de la ciència àrab a les escoles occidentals. Adelard fa una referència explícita a «mestres àrabs» dels quals aprengué astronomia i utilitza el terme *sententia* per a referir-se a la seva opinió, el mateix terme usat per Walcher a propòsit de Pere Alfons.²⁸

Probablement després del 1120 es traslladà a territori francès,²⁹ on traduí obres astronòmiques, cosa que es dedueix de la seva *Epistola ad peripateticos*, una carta en la qual exhortava els estudiosos de França a dedicar-se a l'astronomia i se'ls oferia com a expert. Hi hauria exercit

24 Cf., per exemple, «Les maneres a taula»: «No engoleixis el mos abans d'haver-lo mastegat bé a la boca, per no escanyar-te; [...] no parlis mentre encara tinguis alguna cosa a la boca, no sigui que de la gola se t'escoli res a l'interior de la tràquea i et causi la mort [...]. En acabar l'àpat, renta't les mans, car és un costum sa i cortès; certament, molts agafen malalties als ulls per això, perquè, en acabar els àpats, se'ls freqüen sense haver-se rentat les mans.» Cf. pàg. 113-114 d'aquest llibre i per al text llatí HILKA; SÖDERHJELM (1911: 37, 10-16).

25 Capítols 1, 3 i 9, per exemple. Cf. TOLAN (1993: 45-48).

26 TOLAN (2014: 371).

27 Es tracta d'un breu tractat sobre les causes i les prediccions dels eclipsis de sol i de lluna. En l'encapçalament, Walcher apareix com a «traductor» d'una *sententia* de Pere Alfons, a qui es dirigeix, en un altre moment, amb l'apellatiu *magister noster*: *Sententia Petri Ebrei, cognomento Auphus* (i. e. *Alphonsus*), *de dracone, quam dominum Walcerus prior Malvernensis ecclesie in latinam transtulit linguam*. Cf. TOLAN (1993: 61-66), BURNETT (1996: 319-321; 1997: 45-47; 2014: 77). L'edició de l'obra es troba a MILLÀS VALLICROSA (1943: 87-97).

28 BURNETT (1996: 328-332; 1997: 52-54; 2014).

29 TOLAN (2014: 371).

el magisteri en alguna de les escoles catedralícies característiques del segle XII. En aquest sentit, la *Disciplina clericalis*, obra de caràcter didàctic, podria ser el resultat de la seva dedicació al magisteri, sigui a Anglaterra, sigui a França.

A partir d'aquí no comptem amb més dades segures sobre ell i desconeixem quan i on va morir.

Millàs Vallicrosa³⁰ descobrí un Pere Alfons que apareixia en un document de l'any 1121 fent de testimoni a Saragossa, però la manca de més informació sobre el personatge no ens permet assegurar que sigui el nostre autor. Ocorre el mateix amb un Pere Alfons que l'any 1142 resideix a Tudela, segons un altre document que aporta Ubieto.³¹

Obra

Deixant de banda especulacions i falses atribucions,³² que han abundat per la fama del nostre autor, sembla segur que, a més de la *Disciplina clericalis* i del *Dialogus*,³³ escrigué obres de caire científic, bàsicament

³⁰ MILLÀS VALLICROSA (1947).

³¹ UBIETO (1981: 88).

³² Sobre els problemes d'atribució d'obres a Pere Alfons, cf. TOLAN (1993: 205-211), BURNETT (1996 i 1997), REINHARDT; SANTIAGO-OTERO (1996). Se li han atribuït, entre altres: l'abans esmentada *Sententia de dracone* de Walcher de Malvern, obra en la qual d'alguna manera degué participar; el *De elementis*, escrit probablement a la primera meitat del segle XII per un autor que coneixia escrits àrabs d'al-Àndalus; un *Liber ysagogarum Alchorismi in artem astronomicam*, i unes *Parabolaes*. Adverteix Riera i Sans (PERE ALFONS 2017: 22, nota 4) que les falses atribucions encara segueixen i informa que Norman Roth (*Dictionary of Iberian Jewish and Converso Authors*. Madrid – Salamanca: Aben Ezra Ediciones – Universidad Pontificia de Salamanca, 2007, pàg. 677-686) n'hi afegeix encara altres, amb atribució insegura o clarament errònia, com el *Libellus de misericordia Dei*, que és d'un monjo de Montserrat del segle XVI.

³³ També conegut amb el títol desenvolupat de *Dialogus contra Iudaeos*, *Dialogus Petri cristiani et Moysi judei* o amb el plural *Dialogi*. La darrera edició de l'obra la titula *Dialogus*. Vid. PETRUS ALFONSI (2018).